

KARIERY ZAWODOWE MŁODZIEŻY SZKOLNEJ

Streszczenie:

W artykule dokonano analizy wyników badań dotyczących orientacji zawodowej uczniów szkół zawodowych. Zwrócono szczególną uwagę na to, że orientacja na karierę jest podstawą tworzenia planów kariery zawodowej uczniów. W trakcie diagnozy ujawniła się dynamika orientacji zawodowej w trakcie szkolenia w zakresie kształcenia zawodowego.

Słowa kluczowe: kariera, poradnictwo zawodowe, szkolnictwo zawodowe.

КАР'ЄРНІ ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація:

У статті на основі теоретичного аналізу досліджень із менеджменту, психології і професійної освіти розглянуто категорію компетентності під кутом зору конкурентоспроможності. Значну увагу приділено виокремленню й характеристиці ознак конкурентоспроможного вчителя в умовах сучасного ринку праці. Обґрунтовано, що сучасного конкурентоспроможного вчителя вирізняють такі характеристики: активна спрямованість і успішна професійна діяльність, що забезпечує протистояння конкурентам; володіння загальними і спеціальними знаннями, вміннями, навичками, ерудованість; готовність до творчого самоздійснення шляхом виконання фахової діяльності; наявність високих якісних результатів професійної праці; здатність швидко орієнтуватися у постійно змінному просторі. Підготовку таких фахівців можливо забезпечити тільки через всебічну реалізацію компетентнісного підходу.

Ключові слова: вчитель, компетентність, конкурентоспроможний учитель, ринок праці, конкурентоспроможність.

Сьогодні професійна кар'єра розглядається не тільки як процес підвищення статусу в певній ієрархічній соціально-економічній структурі, але й як індивідуалізовані уявлення людини про власне професійне майбутнє, як засіб самовираження й задоволеності працею. За такого підходу проблема професійної кар'єри розглядається в контексті професійного розвитку й професійного самовизначення особистості, психології успіху, мотивації досягнення тощо. Принагідно зазначимо, що проблема професійної кар'єри є для української педагогіки відносно новою й дослідження окремих її аспектів (сутність, детермінанти, мотиви і т.д.) здійснювалися стосовно фахівців з вищою освітою. Однак, актуальною для України соціально-економічною проблемою є розвиток трудового потенціалу в частині робітничих професій, що визначає необхідність уточнення як сутності самої дефініції, так і теоретичних і прикладних аспектів її структурного, змістовного аналізу й діагностики з метою підготовки до

проектування й реалізації професійної кар'єри майбутніх кваліфікованих робітників. У той же час, на кар'єрні орієнтації учнівської молоді значно впливає нестабільність соціально-економічного середовища. Безробіття, небажання роботодавців приймати на роботу випускників професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ), відмирання професій і ряд інших подібних факторів значно утрудняють ситуацію вибору кар'єрного шляху в учнів та випускників ПТНЗ.

Психолого-педагогічні дослідження кар'єрно-професійного розвитку особистості здійснювались у декількох напрямках. Особливості професійного самовизначення особистості розглянуті Л. Божович, Є. Головахою, Є. Климовим, Г. Костюком, М. Пряжниковим, В. Сафінім, Б. Федоришиним й ін. Окремі підходи до вирішення проблеми вибору й розвитку професійної кар'єри відображені в роботах А. Бодалева, В. Бурляєвої, О. Карнишева, А. Маркової, Е. Мещерякової, Л. Рудкевич, Т. Невструєвої, Т. Терехової і інших дослідників. Аналіз досліджень зазначених авторів дозволяє затверджувати, що цілі професійної кар'єри людини залежать, насамперед, від її особистісних цілей, настанов, спрямованості тощо, але вони також визначаються цілями діяльності, у яку залучена особистість, і специфікою трудового колективу, а так само роллю працівника в ньому [1]. Також взаємозалежними є способи досягнення кар'єрних цілей (тактика й стратегія кар'єрного зростання, способи їх реалізації і т. д.) і результати діяльності (для кар'єри позитивним результатом може бути підвищення рівня професійної компетентності, виробничої ефективності, посадове просування й т. п.). Таким чином, кар'єрні орієнтації ґрунтуються на особистих цілях і соціальних настановах, які визначають оцінне ставлення майбутнього робітника до вибору професійної кар'єри. Але при цьому кар'єрні орієнтації є також й способом досягнення поставлених цілей, оскільки вони детермінують відповідні моделі поведінки людини [6].

Дослідники розглядають кар'єрні орієнтації як структурний елемент професійної кар'єри особистості. Так наприклад, Є. Шейн зазначав, що кар'єрні орієнтації є важливим складовим елементом професійної «Я-Концепції». Вони виникають в процесі соціалізації на основі й у результаті накопичення професійного досвіду на перших етапах розвитку кар'єри й забезпечують управління, стабілізацію й інтеграцію кар'єри фахівця [13]. Як елемент професійної «Я-Концепції» суб'єкта, яка віддзеркалює пріоритетний напрямок професійного просування, що має для суб'єкта стійкий життєвий зміст, розглядала кар'єрні орієнтації А. Жаданович. Вона зазначала, що основними видами кар'єрної орієнтації є орієнтація на вертикальну кар'єру (прагнення до просування в соціально-професійній ієрархії) і орієнтація на горизонтальну кар'єру (прагнення до професійно-особистісного зростання, майстерності тощо), критерієм виділення яких є ціннісний вектор професійного розвитку суб'єкта [3]. За такого підходу у структурі професійної Я-Концепції учнівської молоді кар'єрна орієнтація виконує функцію сенсоутворення й бере участь у процесах породження установки працювати за спеціальністю, а також особистісних змістів просування в професійній діяльності. З точки зору В. Чикер і Л. Почебут кар'єрні орієнтації є ціннісними орієнтаціями безпосередньо в кар'єрі, якими людина керується, вибираючи, визначаючи й моделюючи як своє професійне майбутнє, так і життєвий шлях в цілому. Таким чином, система кар'єрних орієнтацій визначає шляхи саморозвитку й особистісного зростання людини, одночасно включаючи в себе й способи їх здійснення [8].

Одним з важливих етапів становлення й розвитку кар'єрних орієнтацій є період одержання професійної освіти. Саме на цьому етапі активізується постановка кар'єрних цілей і розробка освітньо-професійних траєкторій, що визначають успішність кар'єрно-професійного розвитку людини в цілому. Оскільки етап одержання першої професійної освіти припадає, як правило, на ранню юність, то саме у період ранньої

юності набуваються конкретні уявлення, що пов'язані із професійним і особистісним майбутнім, з вимогами, що ставляться до людини обраною професією тощо.

Дослідження особливостей кар'єрних орієнтацій майбутніх кваліфікованих робітників у період навчання в ПТНЗ здійснювалося з використанням методика «Якоря кар'єри» Є. Шейна [4, с. 256-260]. Автор опитувача виділяв дев'ять кар'єрних орієнтацій («якорів»): професійна компетентність; організаторська компетентність; автономія/незалежність; стабільність; служіння або відданість справі; виклик; інтеграція стилів життя; підприємництво. Кар'єру розглядається дослідником як індивідуальна послідовність аттитюдів і поведінки, пов'язаних з досвідом і активністю в сфері роботи протягом людського життя. Критеріями вдалої кар'єри є задоволеність життєвою ситуацією (суб'єктивний критерій) і соціальний успіх (об'єктивний критерій), тобто об'єктивна, зовнішня сторона кар'єри – це послідовність займаних індивідом професійних позицій, а суб'єктивна, внутрішня сторона – це те, як людина сприймає свою кар'єру, який образ його професійного життя й власної ролі в ній [7].

Професійна компетентність пов'язана з наявністю здатностей і талантів в обраній галузі професійної діяльності. Інтеграція стилів життя передбачає відмову від домінування однієї зі сторін життя (тільки родина, тільки кар'єра, тільки саморозвиток й т. п.). Основні цінності кар'єрної орієнтації «виклики» – конкуренція, перемога над іншими, подолання перешкод, вирішення важких завдань. При цьому сам процес боротьби й перемога для людини важливіше, ніж конкретна галузь діяльності або кваліфікація. Людина з кар'єрною орієнтацією «підприємництво» прагне створювати щось нове, вона прагне долати перешкоди, готова до ризику. Вона не бажає працювати на інших, для неї головне – створити «власну справу». Основними цінностями при орієнтації «служіння» є: робота з людьми, служіння людству, допомога людям і т. д. Для орієнтації «організаторська компетентність» переважне значення має орієнтація особистості на інтеграцію зусиль інших людей, повнота відповідальності за кінцевий результат і т. д. Кар'єрна орієнтація «стабільність» обумовлена потребою в безпеці й стабільності для того, щоб майбутні життєві події були передбачувані. У методиці Є. Шейна розрізняють стабільність місця роботи й стабільність місця проживання. Стабільність місця роботи має на увазі пошук роботи в такій організації, яка забезпечує певний термін служби, має гарну репутацію, виглядає більш надійною у своїй галузі і т. д. Людина з такою орієнтацією перекладає на наймача відповідальність за управління своєю кар'єрою. Орієнтація на стабільність місця проживання передбачає прив'язку до географічного регіону й зміну місця роботи у випадку, якщо воно запобіжить переїзду в інший регіон. Першорядне завдання особистості з орієнтацією «автономність» – звільнення від організаційних правил, приписів і обмежень [2; 9; 11].

Абсолютні показники для кожної кар'єрної орієнтації лежать у діапазоні від 1 до 10 одиниць. Дослідження здійснювалося (опитано понад 160 учнів ПТНЗ I–III-го років навчання) з використанням комп'ютерної версії опитувача «Якоря кар'єри» в on-line режимі [5], що дозволило, по-перше, підвищити інтерес учнів до процедури опитування, і, по-друге, оперативно одержати його інтерпретовані результати (див. таблицю 1).

Таблиця 1. Динаміка кар'єрних орієнтацій учнів ПТНЗ

Кар'єрні орієнтації	I курс	II курс	III курс
Професійна компетентність	7,2	6,9	7,8
Інтеграція стилів життя	6,2	6,4	7,6
Виклик	5,3	5,4	5,5

Підприємництво	5,1	5,0	5,9
Служіння	4,9	4,8	4,2
Організаторська компетентність	3,5	3,7	4,1
Стабільність місця проживання	3,4	3,3	3,0
Автономія	3,1	3,2	3,2
Стабільність місця роботи	2,7	3,8	6,9

Як зазначали К. Абульханова-Славська, В. Гневашова, Е. Климов, М. Пряжников, Г. Чередниченко й інші дослідники проблем професійного розвитку й професійної кар'єри, одним з основних факторів, що впливає на ці процеси, є її життєві й професійні ціннісні орієнтації. При цьому слід зазначити, що життєві орієнтації й ціннісні орієнтації відрізняються одна від одної. Такі дослідники як А. Здравомислов, О. Руднева, В. Отрут визначають життєві орієнтації як життєві цілі й засоби для їхнього досягнення, тобто життєві орієнтації є відносно постійними перевагами й прагненнями, які проявляються в ситуації життєвого вибору. Аналіз різних типологій життєвих орієнтацій (Б. Ідзиковський, Б. Ольшак-Крижановська й ін.) дозволяє зробити висновок, що професійні орієнтації багатьма дослідниками розглядаються як компонент життєвих орієнтацій.

Існує декілька кількох підходів до визначення сутності дефініції «професійні ціннісні орієнтації». На думку Є. Шиянова професійні ціннісні орієнтації слід розглядати як особливості, які дозволяють людині задовольняти матеріальні, духовні й суспільні потреби й слугують орієнтирами щодо її соціальної й професійної активності. Дослідником була запропонована така класифікація професійних ціннісних орієнтацій:

1. Професійні ціннісні орієнтації, пов'язані зі ствердженням у суспільстві, соціальному середовищі (суспільна значимість праці, суспільний престиж).
2. Професійні ціннісні орієнтації, пов'язані із задоволенням потреби в спілкуванні.
3. Професійні ціннісні орієнтації, пов'язані із самовдосконаленням (творчий і різноманітний характер праці, можливість займатися улюбленою справою).
4. Професійні ціннісні орієнтації, пов'язані із самовираженням особистості.
5. Професійні ціннісні орієнтації, пов'язані з утилітарно-практичними запитами особистості [12].

Професійні ціннісні орієнтації розглядалися С. Хмарою як важливий компонент структури особистості, який впливає на весь комплекс компонентів її професійної спрямованості. Дослідниця виокремила наступні групи професійних ціннісних орієнтацій:

- ціннісні орієнтації вищого порядку (користь людям, єдність слова й справи й т.д.);
- ціннісні орієнтації, що відображають сутність професійної праці (можливість спілкування з людьми, використання професійного досвіду в професійній діяльності і т.д.);
- ціннісні орієнтації, пов'язані із самовираженням у професійній діяльності (відповідність професійної діяльності здібностям і схильностям особистості, її інтересам і т.д.);
- ціннісні орієнтації, пов'язані з результатами праці (матеріальний статок, розвиток професійної кар'єри тощо);
- ціннісні орієнтації утилітарно-прагматичного характерам (заробіток, тривала відпустка й т.д.) [10].

Аналіз психолого-педагогічної й соціологічної літератури дозволяє розглядати професійні ціннісні орієнтації учнів ПТНЗ як елементи структури особистості, що виражають її суб'єктивне ставлення до суспільно значущих цінностей праці, визначеним компонентам майбутньої професійної діяльності й перспективам професійної кар'єри.

Вивчення особливостей професійних ціннісних орієнтацій учнів професійно-технічних навчальних закладів відбито в таблиці 2.

Таблиця 2. Динаміка професійних орієнтацій учнів ПТНЗ (у %)

Ціннісна орієнтація	I курс	III курс	Різниця
Високий заробіток	36,4	48,6	+ 12,2
Цікава робота	22,8	15,3	- 7,5
Професіоналізм	14,2	8,5	- 5,7
Авторитет у колективі	8,3	4,2	- 4,1
Гарні відносини в колективі	8,1	4,1	- 4,0
Перспективи професійної кар'єри	6,9	6,8	- 0,1
Наявність свого бізнесу, успіх у підприємництві	2,1	11,4	+ 9,3
Визнання навколишніх	1,2	1,1	- 0,1

Зазначимо, що зміни ціннісних професійних орієнтацій є досить показовими:

- впродовж навчання у ПТНЗ значно зростає прагматична орієнтація;
- незважаючи на те, що ранговий показник орієнтації учнів на цікаву роботу, залишається досить високим (2 рангове місце), має місце тенденція зниження кількості учнів, які обирають зазначену цінність як провідну;
- помітно знижується орієнтація на професійну майстерність, що можна пояснити тим, що очікування відносно підвищення в суспільстві престижу висококваліфікованої праці не виправдалися;
- значно зростає орієнтація учнів на підприємницьку діяльність (з сьомого рангового місця на третє).

Аналіз результатів дослідження дозволяє сформулювати ряд висновків.

1. Кар'єрні орієнтації не є константною й мають свої особливості на кожному році навчання.
2. Провідними кар'єрними орієнтаціями впродовж всього періоду навчання є «професійна компетентність», «інтеграція стилів життя» і «стабільність місця роботи». Причому, остання орієнтація характеризується максимальною позитивною динамікою. Вибір стабільності в якості провідної кар'єрної орієнтації більшістю учнів на останньому році навчання детермінований, на наш погляд, специфікою соціально-економічної реальності, яку не можна охарактеризувати як стабільну й передбачувану. У зв'язку з економічними й політичними змінами характеризується відсутністю тривалої перспективи для молоді. Вибір даної кар'єрної орієнтації, у якості провідної означає, що випускники ПТНЗ прагнуть до задоволення потреби в безпеці для того, щоб майбутні життєві події були більш прогнозованими.
4. Негативна динаміка для орієнтації «стабільність за місцем проживання» можна пояснити тим, що значна частка респондентів (понад 60%) не є мешканцями міст, у яких проводилося дослідження, а приїхали в них на навчання із сільської місцевості. До закінчення навчання такі учні прагнуть знайти в цьому місті

роботу навіть не за спеціальністю, оскільки в сільській місцевості це досить проблематично.

5. Незмінність орієнтації «автономність» можна пояснити тим, що основною її детермінантою є характерологічні особливості особистості, які є досить стабільними.
6. Професійні ціннісні орієнтації не завжди співпадають з кар'єрними орієнтаціями. Це можна частково пояснити збільшенням рівня прагматизму в учнів ПТНЗ, який обумовлює вибір шляху розвитку професійної кар'єри, який у певному ступені не співпадає з системою ціннісних орієнтацій особистості.

Одним із засобів розв'язання проблеми підготовки учнів ПТНЗ до проектування і реалізації професійної кар'єри є розробка психолого-педагогічного супроводу цього процесу. Зазначений супровід повинен зокрема забезпечувати розвиток адекватних кар'єрних орієнтацій в учнів на етапах професійної освіти та адаптації на виробництві, а також формування кар'єрної компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

- Бодалев А. А. О содержательном наполнении понятия «карьера» и ее вариантах / А. А. Бодалев, Л. А. Рудкевич // Как становятся великими или выдающимися? – М. : КВАНТ, 1997. – С. 53–57
- Гумеров Д. В. Проблема карьерных ориентаций в пространстве профессионального развития личности / Д. В. Гумеров // Вестник Университета Российской Академии Образования. – 2012. – № 1. – С. 53–56.
- Жданович А. А. Карьерные ориентации в структуре профессиональной Я-концепции студентов : автореф. дис. ... канд. психолог. наук / А. А. Жданович. – М., 2008. – 22 с.
- Ильин Е. П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности / Е. П. Ильин. – СПб : Питер, 2010. – 432 стр.
- Интерактивный тест «Якоря карьеры»: оценка карьерных ориентаций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://old.e-xecutive.ru/tests/psycho/test_201/
- Карнышев А. Д. Очерки социальной психологии / Александр Дмитриевич. Карнышев. – Иркутск: Иркутск. гос. ун-т, Бурят. гос. ун-т, 1998. – 325 с.
- Могилевкин Е. А. Карьерный рост: диагностика, технологии, тренинг: монография. – СПб.: Изд-во «Речь», 2007. – 336 с.
- Почебут Л. Г. Организационная социальная психология: Учебное пособие / Л. Г. Почебут, В. А. Чикер.– СПб: Изд-во «Речь», 2002. – 298 с.
- Терехова Т. А. Проявления карьерных ориентаций у студентов-психологов / Т. А. Терехова // Гуманитарный вектор – 2011. – № 1 (25). – С.120-126.
- Хмара С. А. Особенности формирования профессиональных ценностных ориентаций молодого учителя : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук. : спец. 13.00.01 / Светлана Алексеевна Хмара ; Хабаровский гос. пед. ун-т. – Хабаровск, 1996. – 25 с.
- Цариценцева О. П. Карьерные ориентации современного юношества: от старшеклассника к выпускнику вуза/О. П. Цариценцева // Alma mater: Вестник высшей школы. – 2013. – № 1.– С.59-65.
- Шиянов Е. Н. Теоретические основы гуманизации педагогического образования: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 / Е. Н. Шиянов. – М., 1991. – 33 с.
- Schein E. H. Career Anchors: Discovering Your Real Values / E. H. Schein. – San-Francisco: Jossey-Bass, 1990. – 67 p.

CAREER ORIENTATIONS OF SCHOOL YOUTH

Results of research of career orientations of pupils of professional educational institutions are presented in article. Career orientations are cornerstone of formation учащимия plans of professional career. Following the results of diagnostics dynamics of development of career orientations during training in professional educational institution is revealed.

Keywords: career, career orientations, questionnaire of career orientations, dynamics of career orientations, pupils of professional educational institutions.